

Arş. Gör. Dr.
Şaban DEMİRBolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
sabandemir@ibu.edu.tr.ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1719-4991>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 11/02/2022 05/03/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1072195>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Modernleşmesinde Gerilimli Bir Hat: Değişen Kadın ve Ev İlişkisi (1860 -1895)

A Tense Line in Ottoman modernization: The Changing Relationship between Women and Home (1860 -1895)

Öz

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla girilirken Batılı bağlamda yönetim merkezli yürütmekte olduğu ıslahatları kurumları üzerinden topluma aktarma çabasına yöneldi. Maarif ve matbuatın başı çektiği ıslahatların toplumsallaştırılması sürecinde özellikle kadınların moderniteyle ilişkileri kritik bir konumdaydı. Toplumun mahremiyet anlayışı açısından kadınların hassas konumları modernitenin sınırları konusunda da atılacak adımlarda dikkatli olunmasını gerektiriyordu. Maarif aracılığıyla aranan makbul kadın profili, matbuat yoluyla da görünürleşmekteydi. Kadının gündelik yaşamındaki detaylar da bu bağlamda matbuatın sayfalarında oldukça geniş yer tutmaya başladı. Özellikle kadının eviyle olan ilişkisi ele alınan konulardandı. Osmanlı evi toplum açısından mahremiyete dayalı kuralların en sıkı uygulandığı mekanlardandı. Kadının doğal yaşam alanı (habitat) olarak kabul edilen ev ve kadının üstlenmiş olduğu ev içi roller eğitim ve matbuat aracılığıyla yeniden yorumlanmaktaydı. Matbuat ve maarif aracılığıyla kamusal tartışmaların bir parçası olan Osmanlı kadınının eviyle olan ilişkisi ev ekonomisi, çocukların bakımı, kocasıyla ilişkisi, evin tertip ve düzeni gibi birçok mesele tartışma konusu oldu. Diğer taraftan kızların da dahil olduğu maarifle birlikte yetişmekte olan eğitilmiş kadının eviyle olan ilişkisi de tartışmalara yeni bir boyut ekledi. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesine ev ve kadının ev içindeki konumu üzerinden bakmak toplum tarafından modernleşmenin nasıl algılandığının anlaşılmasına yardımcı olacak birçok veri barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Matbuat, Maarif, Kadın, Ev.

Abstract

Ottoman Empire (19th Century), turned to the effort of transferring the reforms that he had been carrying out in the Western context, based on the administration, to the society through its institutions at the turn of the century. In the process of socialization of reforms led by education and

ATIF: DEMİR Şaban, "Osmanlı Modernleşmesinde Gerilimli Bir Hat: Değişen Kadın ve Ev İlişkisi (1860 -1895)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (170-188)

CITE: DEMİR Şaban, "A Tense Line in Ottoman Modernization: The Changing Relationship between Women and Home (1860 -1895)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (170-188)

Screened Turnitin

press, especially women's relations with modernity were in a critical position. The delicate position of women in terms of society's understanding of privacy necessitated caution in the steps to be taken regarding the limits of modernity. The profile of the acceptable woman sought through the education system was also becoming visible through the press. In this context, the details of women's daily life began to occupy a large place in the pages of the press. In particular, the relationship of the woman with her home was one of the subjects discussed. The Ottoman house was one of the places where the rules based on privacy were applied most strictly for the society. The house, which was accepted as the natural habitat of women, and the domestic roles undertaken by women were being reinterpreted through education and press. Many issues such as the Ottoman woman's relationship with her home, the economy of the house, the care of children, her relationship with her husband, and the organization and order of the house, which were a part of public discussions through the press and education, became the subject of discussion. On the other hand, the relationship of the educated woman who is growing up with the education, including the girls, and her home added a new dimension to the discussions. In this context, looking at Ottoman modernization through the home and the position of women in the home contains many data that will help to understand how modernization is perceived by the society.

Key Words: Modernization, Press, Education, Woman, House.

Giriş

“Ev, insan yaşamındaki olumsuzlukları (continges) savuşturur, süreklilik yönünde verdiği öğütleri çoğaltır. Ev olmasa, insan dağılmış bir varlık olurdu. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı koruduğu gibi, yaşamdaki fırtınalara karşı da ayakta tutar. Ev hem beden hem ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır. Aceleci metafiziklerin vazettiği gibi insan ‘dünyaya fırlatılmış’ bir varlık olmaktan öte, evin beşiğine yatırılmış bir varlıktır. Kurduğumuz düşlerdeki ev hep büyük bir beşiktir.”¹

Gaston Bachelard Mekanın Poetikası isimli eserinde, ev ve insan yaşamı arasındaki ilişkiyi simbiyotik bir anlamda yorumlamaktadır. Ev, ana rahminde sonra insanın tanıştığı, kişilik gelişiminin ayrılmaz bir parçası olan beşikle özdeşleştirilmekte, dünyanın tüm karmaşasından koruyan bir sığınağa dönüşmektedir. Bachelard'ın metafor olarak seçtiği beşik insanın dış dünyayla tanıştığı bir eşik olmakla birlikte güvenlik ihtiyacının da karşılandığı bir mekandır.

Pierre Bourdieu'ya göre: Ev (bugün hala sabit bir sosyal grup olarak ev halkından ve onu sürdürme projesinden ayrılmaz. (...) Bazı kültürel geleneklerde, özellikle çiftçi ya da aristokratik geleneklerde, ‘ev’ sözcüğü ayrılmaz bir şekilde maddi konuta ve orada yaşamış olan, yaşayan ya da yaşayacak olan aileye gönderme yapar. Aile, bireysel kişilere oranla aşkınlığı, doğrudan miras bırakılabilen ortak maddi ve simgesel mal varlığına –özellikle, sıklıkla aile üyelerinden farklı bir isme sahip olması olgusunda açıkça kendisini gösteren sosyal bir antitedir.’ ve bu metinde ilerleyen sayfalarda Bourdieu şöyle belirtir: “Bir ev

1 Gaston Bachelard, *Mekanın Poetikası*, İthaki, İstanbul 2017, s. 37.

yaratmak, sürekliliği olan, sabit ilişkilerle birleşmiş bir grup yaratmaya, kalıcı ve sabit, değişmez konut gibi kendinin kalıcı şekilde sürdürmeye muktedir bir soy yaratmaya dair olan ortak iradedir; bu, ev birliğinin geleceği üzerine, yani bir arada durma gücü, bütünlüğü, ya da başka bir deyişle parçalanma ve dağılmaya direnme kapasitesi üzerine ortak bir proje ya da iddiadır.”² Kısacası ev hem bir mahremiyet hem de toplumsallaşmanın başladığı bir alandır.

Evin insan yaşamı üzerindeki etkileri bağlamında değerlendirildiğinde, Osmanlı evi de kadın için birçok anlama sahiptir. Osmanlı modernleşmesinin kendine özgü dinamiklerinden biri de evin fonksiyonunun kadınla birlikte tanımlanması süreciydi. Zafer Toprak, “Toplumsal ve beşerî bilimlerin 19. yüzyıldan beri odaklandıkları belli başlı ortak paydalarından biri aile ve kadın olageldi. Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde, toplumsal yapı ile ailenin karşılıklı etkileşimi kamusal ve özel yaşamın sınırlarının muğlaklaştığı alanlardan biridir. Nitekim, aile toplumsal gerçeğin bir parçası olarak ele alınıyor, toplumsal yapıyı etkiliyor; aynı şekilde vice versa toplumsal yapı ve ailenin ilişkisi birbirini sürekli değişime uğrattıyordu. Ancak bu karşılıklı etkileşim sürecinde ailenin toplumsal yapıyı yönlendirmesinden çok, toplumsal değişim sürecinin ailenin oluşumunda köklü dönüşümlere neden olduğu bilim dünyasınca kabul gören bir gerçektir. Aile son kertede kadının toplumdaki konumunu belirliyordu. Batı literatüründe aile ve kadın özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köklü dönüşümler geçirdi. Batı’da Sanayi Devrimi ile birlikte ‘yeni aile’ ya da ‘burjuva’ ailesi şeklinde şekilleniyor, kadının iş ve emek dünyasındaki kazanımları doğrultusunda ‘yeni kadın’dan söz edilmeye başlanıyordu.”³ üzerinden okumaktadır.

Osmanlı modernleşmesini yoğun emeğin gündelik hayata müdahalesi üzerinden okunup okunamayacağı bu çalışmanın sınırları dışındadır. Fakat bununla birlikte ev ve kadın ilişkisi Osmanlı modernleşmesinin önemli başlıklarından biridir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda da ev (hane) ve birey ilişkileri özellikle III. Selim (1789–1807) ve II. Mahmud (1808-1839) döneminden itibaren yaygınlaştırılmaya çalışılan maarif ve matbuat toplumun, dolayısıyla bireyin gündelik yaşamına da nüfuz etmeye başladı. 1831 yılında çıkartılan Takvim –i Vekayi’nin yanında Tanzimat Fermanı’nın akabinde maarifin kurumsallaştırılmasına dönük adımlar atıldı.

“Tanzimat Fermanı öncesinde 1838’de bir irade ile kurulan Mekâtib –i Rüşdiye Nezareti ile geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde bir çatlama meydana gelmiştir.”⁴ Bununla birlikte, Tanzimat Fermanı’ndan sonra maarifin kurumsallaştırılmasına dönük adımlardan biri de “Fransa’nın Duruy Kanunu (1867)’ndan yararlanılarak hazırlanan 1869 Maarif –i Umumiye Nizamnamesi”⁵dir. Bahsi geçen örnekler Osmanlı modernleşmesinin referanslarını işaret etmekle birlikte ilerleyen süreçte bu modernleşmenin dinamiklerindeki çatışmaların nedenlerini anlamak açısından da önemlidir.

Maarif –i Umumiye Nizamnamesi’yle yapılmakta olan düzenlemeler maarifin

2 Alberto Eguier, *Evin Bilinçdışı*, Bağlam, İstanbul 2018, s.24 -25.

3 Zafer Toprak, *Yeni Hayat*, Doğan, İstanbul 2017, s.35 -36.

4 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1998, s.6

5 Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908 -1918)*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 94.

gündelik hayatın bir parçası olmasının önünü açmak için yapılan hamlelerdendir. İmparatorluğun gündelik yaşama olan dahli maarifin yanında matbuatla da devam etti. Takvim –i Vekayi eliyle toplumla kurulmaya çalışılan ilişki ilerleyen yıllarda yeni yayınların çıkmaya başlamasıyla da çeşitlendi. İngiliz vatandaşı William Churchill tarafından 1840 yılında çıkarılmaya başlanan Ceride-i Havadis, Agah Efendi tarafından 1860 yılından itibaren çıkarılan Tercüman-ı Ahval ve Şinasi tarafından 1862 yılında yayımlanmaya başlanan Tasvir Efkâr gibi yayınlar toplumla doğrudan kurulan ilişkinin kolonizatörleriydi. Matbuatın bu taşıyıcı işlevi gündelik yaşamın birçok alanına sirayet etmekteydi.⁶

Gündelik hayatın maruz kaldığı bu müdahale kamusal olanla mahrem arasındaki farkın da toplumdaki algılanışını değiştirdi. Matbuattaki çeşitlenme toplumsal hayatın farklı yönlerine eleştirel yaklaşımları doğurdu. II. Mahmud'un maarif ve matbuat eliyle gerçekleştirmeye çalıştığı değişim toplumun da reaksiyon göstermesine neden oldu. Osmanlı matbuatının gündelik yaşama dahil olması ve yaygınlaşması gündelik yaşamın birçok yönünün tartışmaya açılmasını beraberinde getirdi. Devletin toplumla kurmaya çalıştığı ilişki on dokuzuncu yüzyılda farklı yayınların neşredilmesinin de önünü açtı.

On dokuzuncu yüzyıl imparatorluk yönetimi açısından nüfusun önem kazandığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu anlamda aile Osmanlı modernleşmesinin önemli meselelerinden biri haline geldi. Ailenin artan önemi toplumsal yaşamla birlikte bireyin gündelik yaşam kültürünü de öne çıkardı. İnsanların gündelik yaşam pratikleri ve aile üzerine yapılan tartışmalar arttı. Bununla birlikte toplumun mahremiyet algısı da değişmekteydi. Bu değişimde kamusal hayatın giderek daha fazla bir parçası olan matbuatın rolü ise oldukça mühimdir. Çünkü matbuatın ev sahipliği yapacağı bir tartışma mahremiyetin sınırlarını yeniden ve yeniden kurma potansiyelini de barındırmaktaydı.

Mahremiyetin değişmesi aslında insanlar arasındaki fısıltıların veya zımnen uzlaşmış gibi görünen konuların bireye inildikçe birbiriyle çelişen, çatışan birçok farklılığın görünürleşmesi anlamına gelmektedir. Yani, Bernman'ın ifadesiyle matbuat "sokaklardan çok daha kişisel ve mahrem mekanlar"⁷a bakmaktadır. Kamusal tartışmalar sokaklardan, meydanlardan ziyade haneler ve bedenlere doğru yönelmektedir. Bedene ve mekana yönelen tartışmalar ise kişilerin matbuatın başlatmış olduğu tartışmalara katılımı cazip hale getirdi. Çünkü Osmanlı matbuatı, toplumdaki bireyleri değiştirme potansiyelini barındırmaktaydı Bu durum aslında Norbert Elias'ın "uygarlaşma uzun bir dizi yükseliş ve iniş hareketiyle gerçekleşir. Tekrar tekrar, yükselen bir alt tabaka ya da toplum, kendisinden sonra yukarıya doğru hücum eden başka tabaka ya da toplumlar karşısında bir üst tabaka işlevini ya da tutumunu benimser"⁸ dediği sürece de denk düşmektedir. Yani, toplum kendine ortaklıklar aramakta, standartlar inşa etmeye çalışmaktadır.

Mahremiyetin Sınırlarını Korumak: Osmanlı Evinin Gizemi

İmparatorluk toplumunda, on dokuzuncu yüzyılla birlikte, matbuat öncesi dönemde de Osmanlı evi (hanesi)'yle ilgili kayıtlar elbette ki mevcuttur. Stefanos Yerasimos XVI.

6 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi, İstanbul 2017, s. 261; Alim Kahraman, "Şinasi" ; Cilt 39, *TDV*, İstanbul 2010, s.166 -169.

7 Marshall Bernmann, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, İletişim, İstanbul 2016, s. 442.

8 Norbert Elias, *Uygurluk Süreci*, Cilt 1, İletişim, İstanbul 2017, s.327.

Yüzyılda İstanbul Evleri başlıklı makalesinde “Osmanlı arşiv belgelerinde İstanbul evleri hakkında pekçok tarif”⁹ bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu iddiasına desteklemek içinse İstanbul Vakıf tahrir defterlerini göstermektedir. Aynı şekilde şeriyye sicillerine dayalı ve şehir tarihi üzerine yapılan tezlerde de Osmanlı evinin yapısı ve dağılımıyla ilgili kayıtlara ulaşılabilmektedir.¹⁰ Lakin, bahsi geçen kayıtlarda evin içindeki hayatın akışına dair ifadeler bulunmamaktadır. Anne, baba, çocuk ilişkileri; hane içinde nasıl bir yaşamın sürdüğüne dair sorular cevapsız kalmaktadır.

Osmanlı toplumunun sosyo –ekonomik yapısı hakkında bilgiler veren bu arşiv kayıtlarının ötesinde imparatorluk topraklarında çeşitli görevlerde bulunan elçi veya yolculuk yapan seyyahların da yazdıklarında Osmanlı evi (hane) karşımıza çıkmaktadır. Mektup, rapor, hatırat, günlük veya seyahatname türünde karşımıza çıkan bu kayıtlarda ev veya hane daha çok kadımla ilişkili olarak kendine yer bulmaktadır. Bununla birlikte hane içi ilişkilerin nasıl yorumlandığı da daha çok kadın bağlamında görülebilmektedir. Lefebvre’in mekan tahakküm üzerinden okuması özellikle bu metinlerde de karşılık bulmaktadır.¹¹

1555’ten 1560’a kadar Osmanlı imparatorluğu’na farklı zaman dilimlerinde gelen Busbecq, gözlemlerini mektuplar kanalıyla aktarmaktadır. İmparatorluğun sosyal yaşamıyla ilgili birçok detayın bulunduğu mektuplarda Busbecq, Osmanlı kadınlarını *görünürlük*’le açıklamaktadır. Osmanlı kadınlarının iffetine diğer milletlerden çok daha fazla önem verildiğini belirtmekte olan Busbecq, iffetin timsali olarak da Türkler’in kadınları eve kapatmasını göstermektedir. Ev içinde kalması kadının iffetini koruması için gereklidir. Kadının ev içinde kalması hatta “*gün ışığı bile görmemesi*” önemli bir husustur.

Görünmek meselesi Busbecq’in mektubunda kadınlar söz konusu olduğunda merkezi bir yer tutmaktadır. Ev içinde kalarak görünmeyen kadın, sokağa çıktığında da bu durumu devam ettirmektedir. Kaygı yine aynıdır, görünmek iffete hale getirecektir. Bu yüzden “*ipekli veya pamuklu peçelerin ardından bakan*” kadınların kıyafetinin işlevinin sınırları da bu noktada belirginleşmektedir. Görülmeye mani olmak, bu da aslında Osmanlı kadınının kıyafetinin kamusal alanla olan bağını göstermektedir. Busbecq’in ifadesiyle kadınlar “hayalet gibi” görünmektedirler. Kamusal alan eril bir mantığın baskın karakterini taşımaktadır ve kadınlar da bunu ontolojik olarak kabullenmektedir.

Dolayısıyla kadınlar sokağa çıkamamakta ve günışığı dahi görememektedir. Sokağa çıktığında da iffeti koruma kaygısı kadınların ihlal etmemeleri gereken bir husustu. Bunun için de örtülü ve kapalı olarak sokağa çıkabilmektedirler. Busbecq’in ifadesiyle kadınların sokaktaki varlıkları “hayalet gibi”dir. Bir anlamda ev adeta kadını örten ve onun mahremiyetini tamamlayan bir mekan olarak yorumlanmaktadır.¹²

9 Stefanos Yerasimos, *XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri (Soframız Nur Hanemiz Mahmur*, Ed. Suraiya Faroqhi), Alfa, İstanbul 2016, s.306.

10 Şaban Demir, *10 Numaralı Tokat Şeriye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, GOP Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010, s. 48.

11 Henry Lefebvre, *Mekanın Üretimi*, Sel Yayınları, İstanbul 2014, s.163.

12 Ogier Ghislin de Busbecq (2016). *Türk Mektupları*, (Çev: Derin Türkömer), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Osmanlı kadınlarına yönelik Avrupa'daki imajın oluşmasında önemli bir katkısı olan Lady Mary Montagu'nun Mektupları da evi kadına ait bir mekan olarak kurgulamaktadır.¹³ Ev yine kadına ait bir yerdir. Ev, kadının hakim olduğu bir alandır ve hatta öyle ki, kadınlar kocalarını aldatsalar bile kocalarının bundan haberi olmamaktadır.

Mary Montagu, Osmanlı evini de bu toplumsal cinsiyetçi ayırım (gender) üzerinden okumaktadır. Nitekim Osmanlı evinin birbirine koridorla bağlı iki bölümü olduğunu yazdıktan sonra cinsiyetçi mekan yapılanmasının katı sınırlarına da değinmektedir. Bunu da mahremiyetin boyutlarına dair getirdiği yorumlarda açıklık getirmektedir. Bununla birlikte itiraz ve uyarısını da aynı anda yapmaktadır.

Muhatabına yazdığı mektupta ancak belli statüde yazarların ya da Hristiyanlar'ın olağanüstü bir durumda kibar bir Türk'ün evine girebildiklerini yazmaktadır. Kibar bir Türk'ün evinden kastedilen ise büyük olasılıkla üst düzey bir bürokrat veya askeri görevlinin evi kastedilmektedir. Fakat bu olağanüstü şartlar da dahi, Türk evlerinin haremli bu iznin dışındadır. Bundan dolayı Türk evine dair seyahatnamelerde yazılanların aslının olmadığı hükmünü pekiştirmektedir.

Seyahatnamelerde geçen bir başka yanı sıra ya da yanılığa daha itiraz etmektedir. O da sıradan seyahatnamelerde "Türk evlerinin dışarıdan hiç de güzel görünme"¹⁴yişleridir. Fakat asıl harem'in arka bahçeye bakacak şekilde inşa edildiği, bakışlara gizlendiği kısmının olduğunu, bu haremli ise yüksek duvarlarla çevrili bahçelerle de çevrili olduğunu kaydetmektedir.

Montagu'nün satırlarında ev de adeta dışarıdan bakıldığında dikkat çekmemesi gereken bir yapıya, dişil bir varlığa dönüşmektedir. Nitekim, Busbecq'in seyahatnamesinde kadınların sokağa çıkarken büründükleri hayalet gibi olma durumu Montagu'da evler için de söz konusu olmaktadır. Dikkat çekmemek için bilinçli bir olağanlaştırmanın da ötesinde adeta sıradanlaştırma göze çarpmaktadır.

Montagu'nun yeniden üretmiş olduğu bu şablon, yani eve kadını dış dünyadan koruyan ve onu saklayan bir mekan olarak yorumlanması Osmanlı kadınına egzotikliğiyle de uygundur. Kadın ev sayesinde kendini görünmez kılmaktadır. Öyle ki evde kadının kendini adeta yok etme çabasına ayak uydurmaktadır. Ev dışarıdan fark edilmeyecek, dikkat çekmeyecek nitelikte olmalıdır. Hatta Montagu'ya göre güzel görünmeyecek kadar sıradan olmalıdır.

Lady Mary Montagu'nun adınlarının izleri henüz Dersaadet'ten silinmemişken 21 Kasım 1720 yılında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve heyeti Fransa'nın Toulon limanına ayak basmıştı. Bu ziyaret imparatorluğun, Batı'yı bizatihi görme, inceleme niyetinin eyleme dönüşmesi anlamına gelmekteydi. Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'e girişi ise kendi satırları üzerinden takip edildiğinde adeta bir karnavalı andıran detayları barındırmaktadır. Daha ilk elde Paris'teki evlerin görünümü dikkatini çekmişti. Dörder beşer katlı evlerin pencerelerinin sokağa bakmasını kaydetmiştir. Kadın ve erkeğin iç

13 Lady Mary Montagu, Şark'tan Mektuplar, Palet Yayınları Konya 2014, s.14.

14 Lady Mary Montagu, Şark'tan Mektuplar, Palet Yayınları, Konya 2014, s.51 -52.

içeliğinden, evlerin pencerelerin sokağa bakışına varana değin birçok detay kendisini şaşkınlığa düşürmektedir. Çünkü, ev Çelebi Mehmed Efendi için kamusalın içinde olmakla birlikte kendi mahremini inşa etmelidir.

Osmanlı Kadınlarının Görünürleşmesi – Evin Eşiğinden Girmek

On dokuzuncu yüzyılın reformist kurumsallaşma dönemine doğru ilerlenen bu dönemde yaşam tarzları, tüketim alışkanlıkları değişmekteydi. Seyahatnamelere, raporlara, günlüklere ve hatıralara kaydı düşülen yaşamlar görülmesine müsaade edilenle sınırlıydı. Değişen tüketim alışkanlıkları sadece toplumun dinamiklerinin ürettiği bir neticenin mahsulleri değildi.

On dokuzuncu yüzyılla birlikte kamusal hayata dahil olan matbuat Osmanlı toplumundaki mahremiyet algısına da yeni bir boyut kattı. Toplumunu kuşatacak ve bütün fertleri kapsayacak bir yaşam formu inşa edilmeye çalışıldı. Bu da Osmanlı evini de kamuya açtı. Fakat, kamuya açılan Osmanlı evinin kurgulanması kadının kurgulanmasına koşut bir yol izledi. Evin değişimi, kadının değişimiyle çok yakında ilişkiliydi. Aslında kadının ve evin değişimi önceki yüzyıllardan bu yana sürmekte olan ev içi rollerin bir nevi pekiştirilmesi anlamına da gelmekteydi.

Osmanlı matbuatının ve maarifinin yaygınlık kazanmaya başladığı on dokuzuncu yüzyılda kadının dahil olduğu mekanlar da modernleşmenin ilgi alanına girdi. Maarifte kızlara yönelik atılan adımlar, matbuat hayatına kadınların dahil olması kadınların ilişkili oldukları alanlardan olan evi de kamusal tartışmaların içine soktu. Evin kamusal tartışmalara girmesi, özellikle aile ve daha da özelde kadın bağlamındaydı.

Maarifin kadın yoluyla haneye dahil olması, özellikle idare –i beytiyye veya iktisadi beytiyyedir. Ev hayatını tanzim etmeye yönelik dersler diğer taraftan kızların eğitimini meşrulaştıran bir işlev de görmekteydi. Çünkü, Davidoff’a göre ev “Dünya’nın pisliklerinden uzak, masumiyetin kapalı mekânı bir ev fikri de ortaya konmaktaydı. Yani Aile ve Ev’in görünmez kılınması, özünde cinsiyet ve yaş üzerine kurulmuştu. Kadınlar kelimenin tam anlamıyla Ev ve Aile ile bütünleşmişlerdi; kadın hem ev hem de evde oturandı. Kadınların çocuksu doğaları, anne sıcaklığı ve çocuk bakımı ile birleştirildi, dinsel bir duyarlılıkla desteklendi ve kültürümüzün en güçlü imgelerinden biri üretildi. Oysa, burada yalnızca soyun sürdürüldüğü bir zemin olarak görülen Ev ve Aile, aynı zamanda cinselliğin de – patlama potansiyeli taşıyan bir güç- tek meşru mekânı...”¹⁵ dır. Erkek, evin dışında hayatın keşmekeşi içinde ailenin geçimini temin etme sorumluluğunu yerine getirmelidir. Kadın ise evin içinde ailenin huzurundan sorumludur.

Kadın ve ev ilişkisi kadının doğasıyla da ilişkilendirilmektedir. Yani, kamusal yaşam özel yaşamdan başlanarak inşa edilmektedir. “Ali Seydi’nin kız çocukları için kaleme aldığı Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakıyye ve Medeniyyesi’nde ise, vatandaşlık eğitiminin önemi özel yaşamdan hareketle kurgulanır. Amaç, genç kızların gelecekteki yaşamlarında ‘vazifelerini müdrük’ kadınlara dönüşmesidir. Toplumsal cinsiyetçi bir işbölümü anlayışının egemen olduğu kitapta dikkati çeken en önemli husus, diğerlerine karşı sorumluluklarının anlamı olan ‘vazife’ dili ile kişisel (özel) duygu halinin anlatımı olan

‘bahtiyarlığın’ koşuludur, aksi takdirde kadını bekleyen ‘bedbahtlık’tır”¹⁶. Yani, kadın doğasıyla ilişkilendirilmesinin yanında giderek öne çıkarılan vatandaşlık kimliği üzerinden kadının özel yaşamına müdahalenin önü açılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda “okur kitlesinin genişlemeye başladığı ve ‘efkâr –ı umûmiye’ (kamuoyu) deyiminin ortaya çıktığı”¹⁷ 1860’lı yıllarda maarifin okullulaştırmaya çalıştığı toplumun çocukları için de ilk yayınlar neşredilmiştir. Bu dönemde “nasıl bir Osmanlı kimliği sağlanmak istendiği, söz konusu kimliğin gelenek ve modernlik arasında”¹⁸ yerinin neresi olacağına dair tartışmaların yapılmaktadır. Mümeyyiz gazetesinin eki olarak yayınlanan Mümeyyiz gazetesi 15 Teşrin –i Evvel 1869 yılında yayınlanmaya başladı. Gazetenin çıkarılma amacı, Maksud başlığı altında “Memalikimizde müte’addid politika gazeteleri ve taife –i nisaya mahsus varaka –i havadis bulunduğu halde, çocuklar için bir gazete olmadığından”¹⁹ diyerek belirtilmektedir. Mümeyyiz gazetesi bahsedildiği artık kadınlarla ilgili gazetelerin varlığı normalleşmekteydi.

Osmanlı matbuatının yaygınlaşmayla birlikte 1870’li yıllarda bu yayılım neşet ettiği yerlerden biri de imparatorluğun önemli ticaret şehirlerinden olan Selanik’ti. 14 Kasım 1875 (2 Teşrin –i Sani 1291) tarihinde Osmanlı matbuatının ilk çocuk gazetelerinden olan Ayîne yayınlamaya başladı.

Gazete ilk sayısında okuyucu kitlesi olarak “Muhadderât ve Etfâle mahsûsdur”²⁰ diyerek kadınları ve çocukları belirlediğini ifade etmektedir. Muhadderat’la ilgili çıkarılma gerekçesi olarak

“Hususi umûmî hüsn-ü terbiyenin vucubu ale-l itlak insân için mahsus ve hüsn-ü terbiyenin alâ vech-il kemâl istikmâli evlâdi küçükden alışdırmağa mahsûs olduğundan ve dünyâda vâlideler nüfûs-u fazıla-i insâniyeye muhid ve terbiye olduğundan binâenaleyh insâna insânlığı ve insânlığa lâzım olan fezâili küçükden öğretmek vazîfesi evvelâ vâlidelere terettüb ider. Bu takdîrce nisvânın ilim ve ma’rifet ve hüsn-ü terbiyet ashâbından olması lâzımdır ki terbiyesiyle mükellef oldukları evlâdın ayine-i tabi’iyeti hâl-i ma’ sümüyetlerinde mütekedder olmasun.”²¹

denilmektedir. Gazeteye göre çocukluktan alınacak terbiye insanlığın geleceği için belirleyicidir. Bu sorumluluğu yerine getirecek olanlar ise annelerdir. Bu noktada eğitimli kadının da önemine değinilmektedir. “Zîrâ bir câhil kadın akıllı bile olsa cehliyle berâber ehl-i beytinin alâ vechi’l kemâl hukûkuna müraat ve âdâb ve hukûk-u zevciyeyi sıyânete muktedir olamayacağı misâllü terbiyesiyle mükellef olduğu çiğerparesinin fesâd-ı ahlâkdan vikâyesine dahî akıl erişdiremeyeceği cihetle bi’t-teselsül mensûb olduğu familyanın hayırına vech-i lâyıkı üzere hizmet idemez. Kezâlik bir câhil vâlide elinde büyüyecek evlâd bilâhare âile teşkîl etse de sû-i terbiye ile alufteliği cihetiyle me’âşirinin âdâb ve erkânını bittabi’

16 Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim, İstanbul 2019, s.52.

17 Arda Odabaşı, *Gonca –i Edeb*, İstanbul 2009, s.19.

18 Eray Yılmaz, *Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kimliği (1869 -1908)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2020, s.5.

19 “Maksud,” *Mümeyyiz*, İstanbul 14 Teşrin –i Evvel 1869 (15 Ekim 1869), s.1.

20 “Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 2 Teşrin –i Sani 1291 (14 Kasım 1875), s.1.

21 “Mukaddime”, a.g.m., s.1.

bilemeyeceğinden ni'met-i dünyâdan bihakkın kâm ve merâmını alamaz.”²² görüşündedir. Ayîne'ye göre kadınların eğitimi ahlaki ve dolayısıyla çocukların terbiyesi için gereklidir. Yazının konteksi göz önünde bulundurulduğunda annelik kadınların doğasında mevcuttur, fakat anneliğin niteliği cahil ya da eğitilmiş olmakla alakalıdır.

Gazetenin 2 numaralı sayısında yer alan Mukaddime başlıklı yazı ise kadının hane içindeki konumunu ele alan ve toplumsal cinsiyet sınırlarını çizen birçok veri sunmaktadır. Bu vazifelerden öncelikli olan işe hanenin idaresidir. “Kadınlara dâir birinci numarolu (Ayine) de ba'zı vazîfeler göstermiş idik. Bu vazîfelerin her birisi kadınlarca ziyâdesiyle dikkat edilecek şeyler ise de güzel geçinmek ve güzel yaşamak için en evvel gözetilecek vazîfelerden olduğu ecelden (hâne idâresini) hepsinden evvel düşünmek lâzımdır. Şöyle ki bir hanım.... hanımı olduğu hânenin hem emîni hem müdîresi velhâsıl evinin her dürlü işinin sâhibesidir.”²³ Dönemin kadın ve ev bağlamında yaygın olarak kullanılan analogjilerinden biri bu yazıda da ifade edilmiş olan ev ve müdürlük ilişkisidir. Buradaki analogjik ilişki aslında ev denildiğinde kadının akla gelmesiyle ilişkilidir. Fakat diğer taraftan erkeğin evin maişeti başta olmak üzere hâriçteki işlerle ilgilenmesi kadın için de böyle bir benzetmenin üretilmesine yol açmıştır. Bu tür benzetmeler aslında solidarize edilmeye çalışılan toplumsal ilişkilerin ev içine yönelik yansımasıdır. Nitekim yazının ilerleyen kısmında bu hususa da değinilmektedir. “...Çünkü erkek kısmı yalnız hânesinin muhtâc olduğu yiyeceği biçeceği giyeceği velhâsıl her ne lâzım ise onları çalışıp çabalayıp tedârik iderek evine getirmeğe borçludur.”²⁴ denilerek erkeğin sorumluluk alanı evin ihtiyaçlarını temin etmeyle sınırlı tutulmaktadır. Evin amiri ve müdürü olarak konumlandırılan kadın sorumluluğu da yazıda önemli bir yer tutmaktadır.

Bu sorumluluklar ise “Hane içinde evlâd hizmetkar gibi bulunan canlar hâne sâhibesi olan hanımın taht-ı idâresinde bulunurlar. Gerek evlâdın gerek hizmetkarın hüsn-ü terbiyesi ve terbiye ile alışması ve hânesinin temiz tutulması ve her şeyin yerli yerinde bulunması ve masrafça isrâf ve sefâhet vuku' bulmaması bilcümle hanımın dirâyetine aiddir... Ev içinde nereye konulacak? nasıl hıfz olunacak ne sûretle sarf ve harc edilecek, orasını hanımlar bilecektir.”²⁵ şeklinde sıralanmaktadır. Kadınlara ilgili eve dair listelenen bu sorumluluklara bakıldığında evi denildiğinde neden kadının akla geldiği hususuna da açıklık getirmektedir. Diğer taraftan bu kadının bu sorumlulukları yerine getirmemesi gerek evin huzuruna gerekse ekonomisine zarar verecektir. Çünkü,

“(Zîrâ hânenin emini kadındır dedik.) Filvaki' emindir, çünkü erkekler kadınlara emin olmasa geçinmemek lâzım gelirdi. Emin oldukları için malını varını hep onlara teslîm iderler. İmdi emin olan hanımlara dahî lâzımdır ki emânet sıfatına lâyık olduğu üzere kocalarının (mücerred evlâd ve iyalinin rahatı için) nice zahmet ve meşâkkatlere katlanarak kazanıp getirdiği şeyleri hüsn-ü idâre ile kocalarının muhabbet ve teveccühünü kazansınlar, isrâf itmesinler. Çünkü isrâf hem karı koca arasından emniyeti, muhabbeti

22 “Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 2 Teşrin -i Sani 1291 (14 Kasım 1875), s.3.

23 “Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 9 Teşrin -i Sani 1291 (21 Kasım 1875), s.1 -2.

24 Mukaddime, a.g.m., s.1 -2.

25 Mukaddime, a.g.m., s.1 -2.

kaldırır hem de bilâhare bir hânenin bozulmasını netîce verir."²⁶

Kocanın hanenin geçimini temin için kazanmış olduğu paranın kadın tarafından nasıl harcanması gerektiği bile yazıda açıklanmaktadır. Ayrıca kadının sebep olacağı israfın varacağı neticeler de yazıda ele alınmıştır.

*"Meselâ bir familya hey'eti beş kişiden ibâret iken on kişilik masraf itmek ve giyilecek elbise var iken lüzûmsuz lüzûmsuz elbise yaptırmak için yar ve yoldaşı olan kocaşına yük olmak isrâfdır ve isrâf ise haramdır. Bir hânede isrâf arttıkça ihtiyâc çoğalacağı gibi ihtiyâcı karşılayacak varyiyet dahî gide gide azalır, velhâsil hayır ve bereket kalkar. Vakit olur ki erkekler bu isrâfın icâb itirdiği kadar para kazanamaz, kazanamadığı halde ev halkı müzâyakaya ve erkek dahî ızdırâba düşer. Halbuki bol bol sarf itmeğe alışan bir hâne sonradan müzâyakaya düşerse pek acı gelir. Ma'lûmdur ki insân dâimâ (Allah gördüğümüzden ayırmasın) diye du'â ider. Gördüğünden ayrılmamak ise hüsn-ü idâre ile kazancın ziyâdesini (vakt-i hâcet için) saklamağa mütevakkıftır. Bu hasse elde var iken isrâfi ele alıp tüketmek ve nihâyetinde müzâyakaya düşmek tahammül olunur felâketlerden değildir. Niceleri görülmüş ve hala görülüyor ki mücerred âkıbetini düşünmeyib bugüne bugün yarına Allah kerim diyerek elde avuçta ne var ne yok harç itdikden sonra fakir olmuş ve varlığı vaktinde hatırına getirmediği zarûretlere düşüb kan ağlamışdır. Eğerçi Cenâb-ı Allah kullarının rızkını her nasıl ve nerede olsa ihsân buyurur lâkin eldeki varyiyeti isrâf edenleri dahî sevmediğini Kur'an-ı Kerim'yle bize emir ve beyân buyurmuşdur. Velhasıl hâne idâresi kadınların en mühim vazîfesi olduğu için âkılane hareket iderek mümkün mertebe isrâfın önünü almaya gayret itmelidir. Zîrâ darb-ı mesel olmuşdur ki (Yuvayı dişî kuş yapar derler) hem de öyledir. Ancak hüsn-ü idâre itmek hüsn-ü idârenin yolunu bilmekle olur. Bilmek ise ilim öğrenmek ile vücûda gelir."*²⁷

denilmektedir. Osmanlı matbuatının ev içinde sorumlu tuttuğu kadının harcamalarının sınırının israfla belirlenmesi toplumsal hafızada güçlü bir meşruiyeti olan meşruiyete dayanmaktadır. Çünkü Osmanlı hanesinin sınırları, özellikle toplumun Müslüman kesimi için, geçerli olan mahremiyetle korunmaktaydı. Nitekim, toplumda mahremiyet gibi hassasiyet derecesi güçlü durumlar için kullanılan bu kavramı aşabilecek ya da ona zara vermeyecek başka bir kavramla ev içi tartışmaya açılabilirdi.

Osmanlı matbuatının kadının hane içindeki rolünü pekiştirmek için attığı adımlar sadece topluma mal olmuş kavramlarla değil, maarif üzerinden de pekiştirildi ve detaylandırıldı. Örneğin, matbuat Şemseddin Sami bu konuya el atanlar yayınlardan biriydi. Sami'ye göre de kadın evin baş sorumlusudur. Fakat Şemseddin Sami göre, "çalışkan fakat cahil olan kadının kocası, evinde bir lezzet bulamayıp dışarıda vakit geçirmeye mecburdur, bununla beraber refah ve rahatla yaşar. Âlime fakat iş görmez olan kadının kocası ise evinde daima konuşacak ve sohbetten hazzedecek bir arkadaşı bulur, lâkin sırtında gömleği olmaz. Bir elinde kitap ve iğne olan kadının kocası ne bahtiyar adamdır."²⁸ Demektedir. Yani, evin içinde kocasının mutluluğunu, huzurunu sağlayabilecek kadının özelliklerinden biri de onun

26 Mukaddime, a.g.m., s.1 -2.

27 Mukaddime, *Ayîne*, İstanbul, 9 Teşrin -i Sani 1291 (21 Kasım 1875), s.1 -2.

28 Şemseddin Sami, "İfade -i Meram", *Sabah*, İstanbul 20 Şevval 1293 (26 Teşrin -i Evvel 1876), Sayı 21 s. 4.

eğitimli olmasıdır. Bu sayede hem kadının eğitim alabilmesi meşru kılınmaya çalışılmakta hem de kadının eğitimi toplumsal cinsiyete dayalı bir işlevsellikle sınırlandırılmaktadır. Yani, eğitim kocasını evde tutmak için kullanacağı araçlardan biri olması gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır. Aynı zamanda iğnesini ve makasını da elinden eksik etmemelidir. Ev içinde ihtiyaç halinde gündelik işlerde kullanılan iğne ve makas doğrudan kadının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Eğitim kocasının psikolojisi ve dolayısıyla evin huzuru için gerekliken, iğne ve makas ise maddi ihtiyaçlarının karşılanması için gereklidir.

Hane her ne kadar kadının doğal alanı olarak kabul edilse de, kadın bu doğal alanında istediği gibi hareket edebilen bir varlık değildir. Aksine sorumlu olduğu birçok mesele vardır. Şemseddin Sami, kitap olarak özetlediği maarifi detaylandırmaktadır. Şemseddin Sami'ye göre

“birçok malûmat iktisabına muhtaçtır. Vakıa, bir kadının ilim ve fende allâme denilecek kadar yed –i tûlâ sahibi olması, derece –i vücûbda lâzım değilse de, her ilim ve fenden birer miktar bilmeye muhtaçtır. Çünkü vazifelerinin her biri ayrı bir ilim ve fenne aittir. Biraz hesap bilmezse, evinin varidat ve mesârifi defterini tutamaz, ve evi idare edemez. Biraz tarih, biraz coğrafya, biraz edebiyat, biraz siyasiyyât, biraz tarih –i tabîi bilmezse âlemden bîhaber kalıp ne bir mecliste bir söz söylemeye, ne kocasıyla oturup konuşmaya, ne küçük çocuklarına –mektebe gitmezden evvel validelerinden öğrenmeleri lazım gelen dersleri muktedir olabilir. Biraz hikmet, kimya bilmezse, evini, yemekleri her şeyi sıhhati muhafaza edebilecek bir halde bulunduramaz, ve me’kulât ve meşrubatın istihsal ve muhafazasına muktedir olamaz. Tıptan ebelikten hıfz –ı sıhhat fenninden cüz’i malûmatı olmazsa, yeni dünyaya gelen çocuğunun helâkini veyahut zayıf veya sakat kalmasını icap ettirecek bir harekette bulunabilir. Elhasıl, kadının vezaifini bihakkın ifa etmek için, her ilimden biraz malûmat kesbetmeye ihtiyacı vardır.”²⁹

Şemseddin Sami, verdiği örnekler üzerinden neredeyse bütün müfredatı ev içine çekmektedir. Bu sayede kadının doğal alanı olarak kabul edilen ev içindeki konumu ve vazifeleri pekiştirilirken maarif ve matbuat ilişkisinde doğabilecek gerilimlerin önüne geçilmekte ve uzlaşma gerekçeleri icat edilmektedir.

Osmanlı matbuatının kurucu babalarından kabul edilen Ahmet Mithat Efendi, Şemseddin Sami'nin kadın ve hane ilişkisini önemli ölçüde reddetmektedir. Karı Koca Masalı isimli eserinde

“Ya karı neymiş? Ha! Karının ne olduğunu mu soruyorsun? Bunu henüz bana sorma! Yine karının ne olduğunu bilmek davasında olan erkeklere sor. Hem de demincek sorduğumuza sorma! Evcüment mi derler, Ercüment mi derler karılar, hani ya şu ev bark sahibi ailesini seven erkeklere ne derler? İşte onlara sor. Onlar karının güzelliğinden bahsetmezler. Derler ki: ‘Karı insanın yemeğini pişirir.’ Sen de ki: Hayır! Yemeği Arap Fedayi cariyeniz de pişirir, Bolulu Mehmet Usta bendeniz de. ‘Onlar derler ki: Karı çamaşır yıkar.’ Sen de ki: ‘Hayır! Çamaşırı cariyeye de yıkar, hatta çamaşır makinesi de. Onlar derler ki: ‘Karı kocanın dikişlerini diker.’ Sen de ki: ‘Hayır efendim! Dikişi terziler de diker, makine de.’ Onlar derler ki: ‘Karı dediğin şey nihayet evin idaresine bakar.’ Sen

de ki: 'Hayır efendim! Ev idaresine masraflara bakan kişi veya kâhya da bakar.'³⁰

demektedir. Ahmet Mithat Efendi Şemseddin Sami'nin yazdıklarının aksine bambaşka bir Osmanlı kadınının hane içindeki konumunu bambaşka bir düzleme çekmektedir. Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı kadınının hane içindeki konumunun aslında sadece iş yapmaktan ibaret olmadığını belirtmektedir. Kadın, denildiğinde akla gelen bütün özellikler aslında bir meslek grubuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bu tanımlamalar Osmanlı kadını için uygun karşılıklar değildir.

Ahmet Mithat Efendi'nin 1875 yılında yazdığı Karı Koca Masalı her ne kadar Osmanlı kadınlarının hane içindeki pozisyonlarına dair farklı yorumlar getirmektedir. Bununla birlikte dönemin matbuatında kadınlarla ilgili yazılan metinlerde kaygılar da önemli yer tutmaktaydı. Özellikle kadınların hane içindeki vazifelerini yerine getirmemeleri veya aksatmaları bu kaygılardan biriydi. 1883 yılında Ayşe Fahriye müstear adıyla Süleyman Tevfik Özzoroğlu tarafından yazılan Ev Kadını başlıklı kitapta da bu kaygılara değinilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "okur kitlesinin genişlemeye başladığı ve 'efkâr -ı umûmiye' (kamuoyu) deyiminin ortaya çıktığı"³¹ 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı matbuatında şehirleşen kadının eviyle olan ilişkisinin zayıfladığına ve evine yabancılaştığına dair kaygı içeren yazılar da görülmeye başlandı.

Bahsi geçen kitabın okuyucuya takdim kısmında "Gerçekte şehirli hanımların çoğu yemek pişirmek ve ev düzeni üst baş süsüne tercih ettiklerinden bizim de bu esere başlamamız lüzumunu; yemek pişirmek ve düzenlemek yoluna girmeden terzilere başvurarak sürekli ve mükemmel bir şekilde gezip durmak ve oturup kalkmak isteyen hanımların bu hayallerinin boş hayallerden ibaret kalacağını ince düşünürlerse onaylayacak ve bu çeşit çabalar başladığında bize hak vereceklerdir.

Bir de bu hanımların paşa bey, efendi ve ağalarından bazıları avareliğe alışarak lokanta ve şurada burada eğlenerek zaman geçirirler de hanımların ev işlerinin büyük kısmını içeren yemek pişirmek ve ev düzeni ile uğraştıklarını görünce süslerinden dolayı memnun olacaklar, gitgide evlerine ısınacaklardır. Kendi eşleri hakkında içten sevgileri artacağı gibi hatta eşleri çirkin olsa bile kendilerinden daima hoşnut kalacakları daima tecrübeyle sabittir.

Özellikle hanım hanımcık olan hanımefendiler ev idaresinin düzenini bilir ve idaresini başarılılarsa evlerinin köşe bucakları gibi üst başları da çiçek gibi olur."³² diyerek şehirli hanımların tercihlerine yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Kitabın yazılma gerekçesi olarak sayılan sebepler kadınların ev düzeni için gerekli olduğu düşünülen yemek pişirmeye yardımcı olması içindir. Yazarın özellikle şehirli kadınları hedeflemesi, aile içinde anneden çocuğa aktarıldığı düşünülen özelliklerin şehirleşmeyle birlikte kopması veya unutulması olduğu düşünülebilir.

Kadının giyinip kuşanması, süslenmesi Osmanlı matbuatında her ne kadar doğasının gereği olarak kabul edilse de aşırıya kaçılmasından endişe edilmektedir. Fakat, eğer ev düzenini korurlar ve yemek pişirmeyi ihmal etmezlerse süslenmeleri kocalarını memnun

30 Ahmet Mithat Efendi, *Beliyat -ı Mudhike ve Karı Koca Masalı*, İletişim, İstanbul 2011, s. 156 -157.

31 Arda Odabaşı, *Gonca -i Edeb*, İstanbul 2009, s.19.

32 Ayşe Fahriye, *Ev Kadını*, İstanbul 2018, s.33 -34.

edecektir. Bu noktada kadınların giyim kuşamları yine kocalarıyla ilişkilendirilmektedir. Yani, kadın kendisi için değil, kocası için süslenmelidir. Şemseddin Sami'nin de ifade ettiği gibi yuvasında mutluluğu bulan koca da dışarıda vakit geçirmeyecektir.

Hicri 1311 /1893 -94 yılında Mehmed Said tarafından yazılmış olan Aile Olmak Vezâifü'l -İnas isimli kitapta da ev ve kadın merkezli bir anlatı kurgulanmaktadır. Mektebi Mülkiye -i Şahane -i Türki ve Dar'ul - Muallimin -i Rüşdiye -i Arabi Muallimi olan Mehmed Said aile olma konusunda kadınların vazifelerinden bahsetmektedir. Hanenin tanzimi, idare -i beytiyye gibi birçok konuda kadın ve ev aynı bağlam içinde sunulmaktadır.

Mehmed Said'e göre da kadının habitatu evdir ve evin asıl sahibidir. Bununla birlikte, malumdur bir erkek ne kadar huysuz olursa olsun, karısı vazifesine dikkat eder ve kocasının huyunca gider ise aralarında bir çeşit soğukluk ve zıtlasma zuhur etmez; güzel güzel geçinip giderler. Bunun pek çok emsali müşahede olunmuştur.”³³ Çünkü “erkeği kullanmak, kadının elinde”³⁴ olduğunu düşünmektedir. Daha önce bahsi geçen örneklerde olduğu gibi ev kadının habitatu olmakla birlikte, kadın kocasının tabiatından bağımsız olarak, vazifelerine dikkat ettiği sürece hanenin saadeti devam edecektir. Bu konuda da artık sadece ananevi usuller değil, maarif ve matbuat da devreye girmektedir.

Eğitilmiş Kadının Eviyle İlişkisi

Osmanlı hanesi ve kadın ilişkisine değinen yayınlardan biri de Hanımlara Mahsus Gazete'dir. Tarık gazetesi başmuharriri İbnülhakkı Mehmed Tahir tarafından 1 Ağustos 1895 - 4 Eylül 1906 (19 Ağustos 1311 - 21 Eylül 1322) tarihleri arasında kesintisiz 580 sayı yayınlanmıştır. On yılı aşkın süre yayınlanan gazete bu yönüyle Osmanlı matbuatının en uzun soluklu süreli yayınlarından biridir.

Gazetenin 1 Ağustos 1895 (19 Ağustos 1311) tarihinde yayınlanan ilk sayısında amaç olarak “ve'l- hasıl kadınlarımızın mizacına hizmet etmek ve ev idaresinde çocuk terbiyesinde ve ailelerinin saadeti temin cihetinde muavenette bulunmakla beraber umum Osmanlı hanımlarının tevsi' -i mâlumatına hizmet etmek niyet -i halisanesindeyiz”³⁵ şeklinde özetlemektedir.

Gazetenin kadın mizacı, ev ve çocuk terbiyesi denklemine yerleştirdiği yayınlama amacı kadının ilişkili olduğu düşünülen habitatu da tarif etmektedir. Osmanlı matbuatının bu yıllarda çok yinelenen ev idaresi bahsi burada da kendisini göstermektedir. Çünkü, toplumun yeniden inşa edilme arayışının olduğu bu yıllarda aile ve bu bağlamda ev stratejik bir konuma yerleştirilmiştir.

Hanımlara Mahsus Gazete, yayınlanmış dönemi itibariyle on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyıla başına dek gelmiştir, yani bir eşiğe işaret etmektedir. 1890'lı yıllar, Osmanlı matbuatının kurumsallaşmasının şekillenmesinin yanında kadınların matbuatta varlıklarının yaygınlaşmaya başladığı bir dönemin de ürünüdür. Bununla birlikte kızların maarifteki konumlarıyla ilişkili olarak kamuoyundaki endişe, kaygı ve tereddütlere yönelik

33 Mehmed Said, *Aile Olmak Vezâifü'l -İnas*, Büyüyen Ay, İstanbul 2015, s. 158.

34 Mehmed Said, a.g.e., s. 158.

35 “Tahdis -i Nimet- Tayini Meslek”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, İstanbul 19 Ağustos 1906 (19 Ağustos 1311), s.3.

verilen bir cevap niteliğindedir.

İmparatorluğun kurumlarının olduğu kadar toplumunun da kökten değişim gösterdiği bu süreçte Hanımlara Mahsus Gazete de devletin okullulaştırma politikasını kadınlar bağlamında değerlendiren yazılar yayınlanmaktaydı. Yayımlanan bu yazılarda kadınlar ve eğitim bağlamında ele alınan konulardan biri de kadınların eğitimin aile ve ev hayatına nasıl yansıtacağıydı. Örneğin bu konuyla ilgili olarak 7 Kasım 1895 tarihinde yayınlanmaya başlayan ve 21 Kasım 1895 tarihinde sona eren beş bölümlük bir yazı dizisi yayınlandı.

Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa I başlığını taşıyan ilk yazıda kızların eğitimi hakkında yapılan tartışmaların medeniyetin ilk devirlerinden bu yana süregeldiği vurgulanmaktadır.³⁶ Bununla birlikte, toplumda da yapılmakta olan bu tartışmanın aslında insanlığın genel bir meselesi olduğuna işaret edilmiştir. Muharririnin belirtilmediği yazıda, öncelikli olarak kadın ve erkeğin arasında “fıtraten bir tefavüt bulunmakta hiç şüphe yok ki bu fark ve tefavüt ikisinin tarz –ı maişetini, meşgalesini ve vazifesini ayırdığı gibi bu meşgale ve vazifenin güzel ve vukufkârâne ve terakkiyât ile münasip surette ifası için iktisap olunması muktezi malûmât, vezâif –i ricâlin lüzum gösterdiği malûmâtta farklı olması gerekir.”³⁷ denilmektedir. Yazar, kadın ve erkeğin bir arda eğitim görmesini fitratlarından ileri gelen farklılık üzerine inşa ettikten sonra toplumun da bu fitrî (ontolojik) üzerine şekillendiği ön kabulüyle kanaatini inşa etmektedir. Yani, ontolojik farklılık, toplumdaki iş bölümüne de sirayet etmiştir. Bu bağlamda toplumsal ilişkilerin sağlıklı olarak devam edebilmesi için, toplumsal işleyişe uygun olarak kadın ve erkeğe eğitim verilmelidir. Bu noktada yazar, kadınların eğitiminin elbetteki erkeklerden aşağı olamayacağını belirtmektedir. Lakin, kadının eğitim almasının gerekliliği ise onun “mâder –i insaniyyet” ve “bir heyet –i içtimaiyyenin mürebbiyesi”³⁸ olmalarıyla ilişkilidir.

Yazıda, kadının, toplumun annesi ve mürebbiyesi olduğu saptaması, eğitimin farklı olmasını da destekleyici bir gerekçe olarak kullanılmaktadır. Nitekim, Avrupa ve Amerika’da erkeklerle aynı eğitimi alan kadınların aile hayatlarında sorunlar meydana gelmektedir. Nitekim, yazarda buna binaen kadınların eğitiminin “vazife –i asliyye –i nisvaniyeesiyle mütenasip bulunması da lâbüd” görülmekte, “kadınlarda bulunan hiss- i şefkat ve muhabbet –i mâderâne ve râbîta –i âile gibi ihtisâsât –ı rakîkaya zarar vermeyecek surette bir tahsil olmalı ki ailelerin saadeti mahvolmasın”³⁹ uyarısında bulunmaktadır. Yazarın, görüşlerinden hareketle bakıldığında kadınların eğitimi kendi hayatları için olumlu neticelerle sonuçlansa da aile ve dolayısıyla toplum hayatı için riskler barındırmaktadır. Hatta öyle ki eğer bu riskler görmezden gelinirse kadınların doğalarında var olan bazı hasletler bile kaybolabilmektedir.

Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 2, başlıklı yazıda ise bahsi geçen tehlikelerin Avrupa ve Amerika’da görülmeye başlandığına değinilmektedir. “Kadınlardan en ziyade evlâda muhabbet, râbîta –i âileye dikkat hisleri beklenirken ve saâdet –i beşeriyyeyi temin

36 “Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 1”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 26 Cemaziyel -Evvel 1313 (7 Kasım 1895), Sayı 20, s.1.

37 A.g.m., s.1.

38 A.g.m., s.2.

39 A.g.m., s.2.

cihetyile kadınlardan büyük bir tesir ve hizmet muntazar iken, terbiye –i medeniyye –i hazıra usulünce bu hisler kadınlar yüreklerinde takviye bulacak yerde azaldığı müşahade edilmiştir.”⁴⁰ Kadınların doğalarındaki bu bozulmaya gösterilen bir diğer örnekse, onların cerrahlık yapmaya başlamalarıdır.

Kadın ve erkeğin eğitimlerinin farklı olmalarının bir diğer gerekçesi ise kadın ve erkeğin yaşamlarına uygun olması gerektiği yönündedir. Nitekim, kadınlar “asırlardan beri haneleri içinde ufak tefek işlerle meşgul oldukları ve küçük küçük kıvrıntılara en nazik noktalara dikkat ederek ömür geçirdikleri için akılları, firsatleri, irfanları bu mahdut daire içinde neşvünemâ bulmuştur.”⁴¹ Eğitimin toplumsal cinsiyete uygunluğu da ev üzerinden yorumlanmaktadır. Çünkü kadın “ailesi arasında zevciyle, evladıyla, nihayet hısım ve akrabasıyla, komşularıyla münasebetini düşünür.”⁴² Dolayısıyla kadının alacağı eğitimde onun istidadına ve habitatına uygun olmalıdır.

Avrupa’daki inas mekteplerinden örnekler verilen yazıda eğitilmiş kızların birçok ilmi gelişmeye katkıda buldukları, fakat buna karşılık olarak aile işlerine duyarsızlaştıkları belirtilmektedir. “Çamaşır yıkayamadıkları gibi, yıkayanlara da nezaret hususunda da istidat gösteremiyorlar. Yemek pişirenlerin kusurunu tashihe gayr –i muktedir gösteremiyorlar. Hülâsa idare –i beytiyyede o adar ulûm ve fûnûn –i mütenevvia kendilerini ikdâr edemiyor.”⁴³ Kızların görmüş olduğu eğitimlerin onlara bilim dünyasında kazandırmış olduğu itibarın aile hayatında bir kayba karşılık geldiğini düşünen yazar bunun neticesi olarak “ailelerde böyle mükemmel tahsil gören kızlar zevcinin evladının istirahatini temin edecek surette hareket edemiyorlar ve hatta müktesabât ı ilmiyyesi bunları kendi fikir ve meşgalelerini başka hususata hasretmeye sevk eylediğinden, ev işleriyle iştigale heves bile etmiyorlar.”⁴⁴ Yazar, okullarda kızlara sadece bilimsel eğitimin verilecek olmasının sonuçlarına böyle yorumlamaktadır. Yani, yazara göre özellikle kızlara verilen eğitimin neticesinde kızlar eve yabancılaşmakta, dolayısıyla doğalarından uzaklaşmaktadırlar. Bu durumun en büyük mahzuru ise toplum hayatında görülmeye başlayan bozulmalardır.

Ortaya çıkan bu mahzurlara fark eden Almanya, Amerika ve Belçika’daki kız mekteplerinin programları yeniden düzenlenmiştir. Neticede çamaşır yıkamak, açıcılık, çocuk bakımı gibi dersler okulların müfredatlarına eklenmiştir.

Eğitilmiş kadınların doğalarından uzaklaşmalarına dair benzeri bir yorumla Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 3, başlıklı yazıda da karşılaşılmaktadır. Bu yazıda da bilimsel eğitim alan kızların ev işleri yapmakta uzaklaşacakları “ocakta pişebn bir yahninin tuzuna bakmaya, bir eseri edibeden bir sayfa okumayı tercih edecekler”⁴⁵ ileri sürülmektedir. Elbette ki, kadının cahil olması makbul değildir, fakat aldığı eğitim zevceliğe, valideliğe

40 “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 2”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 10 Kasım 1895 (30 Teşrin-i Evvel 1311), Sayı 21 s.1.

41 A.g.m., s.2.

42 A.g.m., s.1.

43 A.g.m., s.2.

44 A.g.m., s.2.

45 “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 3”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 14 Kasım 1895 (2 Teşrin-i Sani 1311), Sayı 22, s. 2.

ve hane reisliğine lazım malumatı da ihtiva etmelidir. Çünkü kadın “ailenin saadetinden mütekeffil”⁴⁶dir.

Yazı dizisinin Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 5 başlıklı son sayısında ise eğitim ve hane ilişkisindeki gerilimli ilişki değerlendirilmeye devam edilmiştir. Mutlu evliliklerin kadınların öncelikli amacı olduğunu belirten yazar, bunu ise ancak kadının eşiyile arasındaki uyumla sağlanabileceğini ifade etmektedir. Bunun içinse kadın “izdivaç ihtimalâtı üzere terbiye ve tahsil gör”⁴⁷melidir.

Kızların eğitiminin aile ve ev yaşamına uygun olmayışının ileride ailede huzursuzluğa sebep olacağı belirtilmiştir. Aile yaşamıyla okulda verilen eğitimin genç kızlar evlendiğinde uyumsuzluğa sebebiyet verebileceği ön görülmektedir.

“Farzedelim ki fakir aileden bir kız mekteb –i âlîde pek güzel terbiye ve tahsil görmüş. Piyano çalmayı, resim yapmayı da öğrenmiş; ve müzahir olacak kız piyano çalarken ellerim çirkin görünür diye çamaşır yıkamaz, yemek pişirmeyi de nefesine yediremez. Evinde piyanosu olmadığı, belki de hiç bulamayacağı için mektepte talim ettiği piyano kendisine ne hizmet edecek? Bu kız için temek pişirmesini, çamaşır yıkamasını öğrenmek, hesap ve coğrafya öğrenmekten ve öğrendiği şeylerle âile-i fakîrânenin hâl ve mevkiini kendince zül addedip daha bâlâyâ tereffü’ etmeye çalışmak gibi bir hiss –i gurûr peyda eylemekten hâl ve âtîde saadetini temin için daha lâzım değil miydi? Hem validesine muavenette bulunacak ve hem de dâhil –i zevciyyeti olması ihtimali olan şayet hâl ve mertebeye kendi derecesinde bulunursa, bittabi teşkil eyleyeceği ailede umûr –i beytiyyeyi yalnız başına deruhde edeceğinden, hayvânât ve nebâtât fenlerinde malûmatından ziyade pilav pişirmek melekesinden, daha ziyade zevci de ailesi de müstefit olacaktır.”⁴⁸

Kızların eğitimlerinin ailenin sosyo –ekonomisiyle de uyumlu olması gerektiği görüşü öne sürülmektedir. Ayrıca, kızların okulda alacakları eğitim ev içiyile uyumlu olması ısrarla vurgulanmaktadır. Eğitimin ev hayatıyla uyumlu olmaması neticesinde ev hayatına yabancılaşacak ve gelecekte kuracağı ailenin saadetini de tehlikeye atmaktadır. Ayrıca kızların aldığı eğitim neticesinde sosyo –ekonomik olarak daha aşağıda bir kocayla evlenirse eşinin “kaba ve sade muamelesi ve derin malumata müstenid olmayan efkâr ve akvâli, o kızın ihtiyâcât –ı ma’neviyyesine kifayet etmez.”⁴⁹ Görüşündedir. Bu eğitimin kızları tabiatına yabancılaştırmasıyla ilgili bir diğer kusur da eşler arasındaki eğitimin eşitsizliğinden meydana gelebileceğini ifade etmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1700’den itibaren Batı’yı birçok açıdan kendine referans alan modernleşme süreci on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde topluma doğru genişlemekteydi. III. Selim (1789 -1807) ve II. Mahmut (1808 -1839) dönemlerinde yönetimin ordusu

46 A.g.m., s.2.

47 “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 5”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 21 Kasım 1895 (9 Teşrini Sani 1311), Sayı 24, s.3.

48 A.g.m., s.3.

49 A.g.m., s.3.

merkeze alarak yürüttüğü modernleştirme çabası diğer kurumlara da sirayet etti.

1831 yılında çıkarılmaya başlayan Takvim –i Vekayi devletin toplumla kurduğu ilişkinin niteliğindeki radikal değişimin açık göstergelerinden biriydi. Çünkü devlet bu sayede birebir ilişki kurma amacını gütmektedir. Bununla birlikte maarif alanında atılan adımlar da devlet ve toplum arasındaki ilişkiye yeni bir anlayış getirmektedir.

Devlet eliyle de yaygınlaştırılmaya çalışılan matbuat 1860'lı yıllardan itibaren çeşitlenirken, okullulaştırılmaya çalışılan toplum için de 1867'de maarif nizamnamesi yayımlandı. Bu sayede devletin topluma kurmaya çalıştığı ilişkinin yanında toplum da kendini devlete karşı ifade etmenin bir yolunu bulmuştu. Nitekim, bu sayede efkar –i umumiyenin görüşü özellikle matbuat için önem arz etmeye başladı.

Osmanlı modernleşmenin topluma sağlamış olduğu bu görünürleşme, toplumda geçmişten bu güne zımni olarak mutabık kalınmış sosyal yapıları ve birimleri de tartışmaya açmaktaydı. Devlet eliyle okullulaştırılan toplumun önemli bir kesimini temsil eden kadınlar ve kadınların ait oldukları habitat bu tartışmaların başta gelenlerinden biriydi.

1800'lü yılların başından itibaren, özellikle nüfus kaygısıyla, ebelik başta olmak üzere maarifin bir parçası olmaya başlayan kadınların varlığı ilerleyen yıllarda birçok toplumsal tartışmanın gerekçesi oldu. Kadın eğitimi olması her ne kadar ittifakla kabul edilen konulardan olsa da eğitimin sınırları önemli bir sorun teşkil etmekteydi.

Toplumdaki okullulaşma oranının artması, matbuatın yaygınlaşmasıyla birlikte gündelik yaşamda da birçok değişiklik beraberinde geldi. Gündelik yaşamın birçok boyutundan tüketim alışkanlıklarına varana değin bir dizi değişim ve dönüşüm gerçekleşti. Fakat bu değişim sorunsuz ve tartışmasız değildi. Değişmekte olan toplumda birçok kaygı, tereddüt, endişe varlığını sürdürmekteydi. Özellikle kadınların dahil olduğu değişim kadınların giyim kuşamından, kamusal hayattaki varlıklarına varana değin itiraz ve kaygılar dile getirilmekteydi. Bu kaygı ve itirazların yoğunlaştığı alanlardan biri de kadın ve ev hayatı üzerineydi.

Kadınların ontolojik mevcudiyetleri kadar ev de Osmanlı toplumu için güçlü bir mahremiyeti temsil etmekteydi. Bu mahremiyet algısını kuvvetlendiren faktörlerden biri de yine kadınlardı. Çünkü kadın ve ev ilişkisi Osmanlı toplumu için birbirinden ayrılmayacak kadar iç içeydi.

Osmanlı matbuatı toplumda yaygınlaştıkça iç içe olduğu düşünülen kadın ve ev ilişkisine dair de birçok tartışmanın önü açıldı. Özellikle modernleşmenin kadın yaşamına getirmiş olduğu değişim modernleşmeye karşı mevcut toplumsal gerilim ve endişeleri de beslemekteydi. Bununla birlikte, matbuat ve dahi eğitim eliyle Osmanlı kadının ev içinde nasıl olması gerektiğiyle ilgili tartışmalar da matbuat üzerinden yürütüldü. Ev ekonomisi, çocuk bakımı, kocayla ilişki, evin düzen ve tertibi; eğitimin kadının ev yaşamına getireceği olumlu ya da olumsuz değişiklikler gibi konular matbuatta kendine yer bulmaktaydı. Bu bağlamda, matbuat ve eğitimin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı 1860'lı yıllardan, kadınların varlığının kabul edildiği, fakat sınırlarının tartışıldığı 1890'ların sonuna değin olan süreç kritik bir eşiğe denk gelmektedir. Çünkü, maarif ve matbuatta kadının varlığının kabulün önemli ölçüde kanıksanmış, fakat belki başka gerilimli konular vücut göstermeye başlamıştı. Özellikle değişimin sınırlarına dair yapılan tartışmalarda mevcut kafa karışıklığı

görülmekteydi. Öyle ki, Osmanlı evi ve kadın ilişkisi bütün toplumun geleceğini ve toplumsal düzenin devamının sağlanması açısından stratejik bir konuma itilmekteydi.

Osmanlı evine dair yapılan yorumların niteliği de giderek üzerinde mutabakata varılan bu zemin üzerinden sürdürüldü. Üstelik, önceki yüzyıllarda ev içindeki yaşamın dışarıya pek aktarılmadığı süreçten, ev ve kadın ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair tartışmaların yapıldığı döneme evrilen toplumsal değişim yaşanmaktaydı. Bu bağlamda matbuat üzerinden Osmanlı modernleşmesinin dinamiklerinin izini sürmek açısından ev ve kadın ilişkisi toplumsal hafızada oldukça mümbit bir malzeme barındırmaktadır.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

“Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 1”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 26 Cemaziyel -Evvel 1313 (7 Kasım 1895), Sayı 20, s.1.

“Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 2”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 10 Kasım 1895 (30 Teşrinî- Evvel 1311), Sayı 21 s.1.

“Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 3”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 14 Kasım 1895 (2 Teşrinî Sani 1311), Sayı 22, s. 2.

“Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütalâa 5”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 21 Kasım 1895 (9 Teşrinî Sani 1311), Sayı 24, s.3.

“Maksud”, *Mümeyyiz*, İstanbul 14 Teşrinî –i Evvel 1869 (15 Ekim 1869), s.1.

“Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 2 Teşrinî –i Sani 1291 (14 Kasım 1875), s.1.

“Mukaddime”, *Ayîne*, İstanbul 9 Teşrinî –i Sani 1291 (21 Kasım 1875), s.1 -2.

“Tahdis –i Nimet- Tayini Meslek”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, İstanbul 19 Ağustos 1906 (19 Ağustos 1311), s.3.

Mehmed Said, *Aile Olmak Vezâifü'l –İnas*, Büyüyen Ay, İstanbul 2015, s. 158.

Şemseddin Sami, “İfade –i Meram”, *Sabah*, İstanbul 20 Şevval 1293 (26 Teşrinî –i Evvel 1876), Sayı 21 s. 4.

Şemseddin Sami, “Kadının Vezaifi”, *Aile*, İstanbul 1297 (1880), Sayı. 2, s. 19 -21.

Araştırma –İnceleme Eserler

Bachelard, Gaston, *Mekanın Poetikası*, İthaki, İstanbul 2017.

Eiguer, Alberto, *Evin Bilinçdışı*, Bağlam, İstanbul 2018.

Toprak, Zafer, *Yeni Hayat*, Doğan, İstanbul 2017.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1998.

Kurnaz, Şefika, *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908 -1918)*, Ötüken, İstanbul 2013.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi, İstanbul 2017.

Kahraman, Alim “Şinasi” , Cilt 39, *TDV*, İstanbul 2010, s.166 -169.

Ahmet Mithat Efendi, *Beliyat –i Mudhike ve Karı Koca Masalı*, İletişim, İstanbul

2011.

Odabaşı, Arda, *Gonca –i Edeb*, İstanbul 2009.

Ayşe Fahriye, *Ev Kadını*, İstanbul 2018.

Bernmann, Marshall, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, İletişim, İstanbul 2016.

Elias, Norbert *Uygarlık Süreci*, Cilt 1, İletişim, İstanbul 2017.

Yerasimos, Stefanos, “XVI. Yüzyılda İstanbul Evleri” (*Soframız Nur Hanemiz Mahmur*, Ed. Suraiya Faroqhi), Alfa, İstanbul 2016, s.306.

Demir, Şaban, *10 Numaralı Tokat Şeriye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, GOP Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.

Lefebvre, Henry *Mekanın Üretimi*, Sel Yayınları, İstanbul 2014.

de Busbecq, Ogier Ghislin (2016). *Türk Mektupları*, İş Bankası Kültür, İstanbul 2016.

Lady Mary Montagu, *Şark'tan Mektuplar*, Palet, Konya 2014.

Davidoff, Leonore, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*. İletişim, İstanbul 2016.

Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim, İstanbul 2019.

Eray Yılmaz, *Türkçe Çocuk Gazetelerinde Osmanlı Kimliği (1869 -1908)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2020.